

**Stáhtačálli Anders J. H. Eira sárdni Romssa fylkkagiella sámikonferánsas
skábmamánu 22. beaivvi 2001, Ája guovddáš, Olmmáivággi**

Buorit olbmot.

Giittán bovdejumi ovddas oassálastit Romssa fylkkagiella 2001` sámikonferánsas.

Konferánsa fáddán leat sámi kulturguovddášat ja sámegeiella. Mun dieđán ahte Kulturdepartementa lei bovdejuvvon konferánsii, muhto sis ii lean vejolašvuohta boahtit. Sávan dii duhtabehtet dasa go Giella- ja guovlludepartemeantta stáhtačálli dan sadjái lea boahtán deike.

Áiggun sártnistan eanemustá deattuhit oppalaš sámipolitihka, in ge earenoamážit sámi kulturguovddážiid ja sámegeiella, mii dán konferánsa fáddán lea.

Dá lea okta dain mu vuosttaš almmolaš sáhkavuoruin maŋŋel go nammaduvvojin stáhtačállin. Sii geat leat čuvvon sámepolitihka, eai soaitte goitge diehtit nu ollu mu birra, nu ahte jurddašin álggos veaháš mitalit iežan duogáža birra.

Mun lean Guovdageainnus eret, ja doppe lea ain mu ádreassa. Mus leat maid leamaš muhtun ráje politihkalaš doaimmat báikkálaš politihkas, fylkkadásis ja sámi organisašuvnnain ja servviin. Lean bargan Finnmárkku boazodoallohálldahusas, Sámi Allaskuvllas Guovdageainnus ja bânjkohoavdan Davvi-Norgga Seastinbânkku Guovdageain-ossodagas.

Mus lea sivilekonoma oahppu Norgga Gávpeallaskuvllas Bergenis. Dasa lassin lean vázzán álgoálbmogiid riikkaidgaskasaš oahppoguovddážiis Nuukas, Ruonáeatnamis, ja jagi Stáhta boazodoalloskuvllas Guovdageainnus.

Ráđdehusa sámipolitihkalaš rámmat

Árvidan dis leat vuordámušat gullat makkár odđa ráđdehusa sámipolitihkka lea. Álggos hálidan čilget veahá mii mu rolla lea go lean sámi áššiid stáhtačállin. Dáiddán ovttatmanu čilgestit ahte diet ámmát ii mearkkaš ahte mun stivren buot sámi guoskevaš áššiid. Leat oallugat geain lea dahkamuš sámipolitihkain.

Ráđdehusa sámipolitihkka lea maid juhkkovuvvon máŋgga iešguđetge departementii. Eanandoalodepartemeanta hálldaša boazodoallopolitihka, Kulturdepartemeanta ges hálldaša earret eará sámegeiella, kulturviesuid ja dávvirvuorkkáid. Oahpahuš- ja dutkandepartemeanta hálldaša earret eará sámi oahppoplána, oahpahuš ja dutkama. Mánáid- ja bearašdepartemeanta hálldaša sámi mánáidgárddiid. Justisdepartemeanta ges hálldaša sámi vuoigatvuođalávdegotti.

Mis Giella- ja regionáladepartemeanttas lea bálddastahttinovddasvástádus sámipolitihkas. Dat mearkkaša guokte ášši. Giella- ja guovlludepartemeanttas galgá lea buorre

sámipolitihkalaš dialoga eará departemeanttaiguin ásahan dihte oktasaš ipmárdusa singuin. Iešgudetge fágadepartemeanttain leat sin gaskaoamit, ja mis Gieldda- ja guovlludepartemeanttas ii leat makkárge bagadanváldi sin badjel. Dat mearkkaša maid ahte ii sáhte ovtta beaivvis defineret ja čilget ođđa ráđđehusa sámipolitihka, muhto dan ferte proseassa bokte hábmet. Dat proseassa sáhtta mánggaládje čadahuvvot. Min bealis dáhpáhuvvá dat dainnalágiin ahte ráđđehus almmuha lassidiedáhusa Stuoradiggediedáhussii nr. 55:ii (2001-2002) Sámipolitihka birra. Leat mánga ákka almmuhit lassidiedáhusa. Vuosttažettiin lea dat ahte stuoradiggediedáhusa ráhkadettiin sihkkarastit mii ahte dain iešgudetge departemeanttain šaddá oktasaš sámipolitihkalaš vuodđu ja ovttasbargu.

Sámipolitihka nubbi guovddáš bealálaš lea Sámediggi. Sámediggi lea ráđđehusa sámipolitihka deataleamos veahkkeneavvu. Sámediggi lea ieš ožžon hálddašanovddasvástádusa muhtun surggiide, nu go kultuvrii, gillii, ealáhusaide ja kulturmuitosuodjalussii. Dat mearkkaša ahte ráđđehus lea addán eret iežas stivrenválddi dieid surggiin. Dat ges mearkkaša ahte ráđđehus, dahje stáhtaráđdi, dahje stáhtačállii, ii soaitte álohii leat ovttaoaivilis dasa maid Sámediggi lea vuoruhan. Muhto go doarjut politihka mii addá Sámediggái válddi, de ii áiggo Ráđđehus, dahje Gieldda- ja guovlludepartemeanta dábálaččat gal dárkkistit ja ođđasis mearridit Sámedikki mearrádusaid ja vuoruhemiid. Dat maid mearkkaša ahte ii leat buorre vuohki váidit áššiid Ráđđehussii, dahje Stuoradiggái, jus Sámedikkis ii leat ožžon doarjaga. Dasa mii guoská sámi kulturviesuid vuoruheapmái, de lea Kulturdepartemeanta, Gieldda- ja guovlludepartemeantta doarjagiin, dohkkehan Sámedikki dievasčoahkkimiid vuoruhemiid. Dat mearkkaša ahte ii leat vuogas váidit midjiide dahje Kulturdepartementii, jus hálida nuppástuhtit Sámedikki vuoruhanlisttu. Diet lea leamaš nanu vuodđojurdda, sihke Gieldda- ja guovlludepartemeanttas. Ođđa ráđđehus áigu dien dáfus čuovvut seamma málle.

Ráđđehusas leat, nu go diehtit, golbma bellodaga. Sin geain lea earenoamáš beroštupmi, čujuhan ráđđehusbelloidagaid prinsihppoprográmmaide ja stuoradiggeválgaprográmmaide. Mu vuodđun lea Olgešbellodaga sámipolitihkalaš prográmma, maid guovddášstivra lea mearridan. Mii áigut maid váldit dan golmma ráđđehusbelloidaga prográmmain dan buoremusa sámipolitihka dáfus. Nu hábmejuvvo ge sámipolitihkka go ráđđehusbelloidagat gaskaneaset gulahallet, ja go gulahallet Sámedikkiin, organisašuvnnaiguin ja earáiguin geain leat almmolaš oaivilat.

Riikkaidgaskasaš soahpamušat

Riikkadási politihkka čearddalaš unnitálbmogiid dáfus, maiddái álgoálbmot-politihkka, lea nannejuvvon riikkaidgaskasaš soahpamušain. Eurohpá ja Norgga historjjás leat dievva ovdamearkkat dasa ahte eai álohii leat meannudan unnitálbmot čearddaiguin dakkár málliin maid dál gohčodivččiimet dohkálaš unnitálbmot-politihkkan. Oassin demokratiija ovdáneamis galget unnitálbmoga vuoigatvuodát maid nannejuvvot. Dat mearkkaša ahte ollásit ovdánan demokratiija sisttisdoallá eambo go dan ahte eanetlohku mearrida. Eanetlohku ii galgga atnit fámus ja posišuvnnas duolbmut unnitlogu.

Vai sihkkarastá ahte ii dáhpáhuva boastut, de leat eanas unnitálbmot- ja álgoálbmotpolitihka rámmat ja vuodđu nannejuvvon riikkaidgaskasaš soahpamušain ja šiehtadusain.

Deataleamos riikkaidgaskasaš soahpamušaid searvvis lea ILO-soahpamuš nr. 169 Álgoálbmogiid birra dat mii lea eanemus dovddus.

Mun hálidan maid namuhit eará riikkaidgaskasaš soahpamušaid, mat 1999` olmmošvuoigatvuođalágas dasalassin leat ovttahttojuvvon Norgga láhkii. Dat leat:

- ON-soahpamuš siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid birra
- ON-soahpamuš ekonomalaš, sosiála ja kultuvrralaš vuoigatvuođaid birra ja
- Eurohpálaš olmmošvuoigatvuođa-soahpamuš.

Olmmošvuoigatvuođalágas daddjo ahte lága ulbmilin lea nannet olmmošvuoigatvuođaid Norgga lága mielde. Muđui daddjo ahte daid ovttahttojuvvon soahpamušaid mearrádušat galget boahit badjelii go Norgga lágat jus dat leat vuostálaga.

Norgga eiseválddit leat mañemus moaddelotjagi atnán vuodđun ahte ON-soahpamuš siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid birra maid guoská Norgga sámipolitihka ja ásaha geatnegasvuođaid sámi vuoigatvuođaid ektui. Soahpamuša 27. artihkkalis daddjo ahte olbmot geat gullet iešguđetlágan čearddalaš, oskku- dahje giellajoavkkuide, eai galgga gildojuvvot doaimmaheames iežaset kultuvrra dahje oskku, dahje iežaset giela geavaheames.

Áiggun maid namuhit Eurohpálaš lihtu guovllu- dahje unnitálbmotgielaid suodjaleami birra, maid Norga lea ratifiseren ja mii gusto sáme giela dáfus. Dan guoskkahan maid mañjeleappos sártnis.

Vuodđoláhka

Vuodđoláhka lea maid mearrideamis stándarda sihke olmmošvuoigatvuođaid saji Norgga lágas ja maiddái dasa mii njuolgut guoská sámipolitihkkii. Čujuhan álggos Vuodđolága § 110 c:ii:

Lea Stáhta Eiseválddiid geatnegasvuohta árvvus atnit ja sihkarastit Olmmošvuoigatvuođaid.

Dasto čujuhan Vuodđolága § 100 a:ii:

Lea Stáhta Eiseválddiid geatnegasvuohta lámčit dili nu ahte sámi Álbmot sáhtta sihkarastit ja ovddidit Gielas, Kultuvrras ja Servodateallimis.

Vuodđoláhka ja riikkaidgaskasaš soahpamušat addet nappo oadjebasvuođa ja sihkarvuođa das ahte čearddalaš unnitálbmogiid, das maid sápmelaččaid, politihkalaš vuodđoprinsihpat leat nannosat. Dan galget buot ráđdehusat čuovvut.

Ráđdehusa politihkka

Dán čielggadeami mañjel sávan mun ahte dii diehtibehtet veaháš makkár rámmaid siskkobealde Gieldda- ja guovlludepartemeanta doaimmaha sámipolitihka. Politihka konkretiseremis leat mánga bealálačča, sihke iešguđetge departemeanttat, iešguđetge bellodagat, organisašuvnnat ja dasalassin ferte leat buorre gulahallan Sámedikkiin. Danne in sáhte mun vástidit buot gažaldagaid maid dáidibehtet jearrat, ovdamearkka dihte Čáhputduomu, Sámi vuoigatvuođalávdegotti, Gáivuona oppalaš dili, sámi kulturviesuid, Ája-guovddáza juolludemiid birra ja nu ain. Mañjel go leat almmuhan lassiedáhusa sámipolitihka birra, de lean dakkár dilis ahte sáhtán mitalit eambo ráđdehusa sámipolitihka

birra, muhto bivddán din ipmirdit ahte dál lea vuos buoret dadjat beare unnán, go beare ollu. Dieđusge leat mus oaivilat eanas sámipolitihkalaš áššiid birra, muhto daid ehpet sáhte dál oažžut.

In goitge áiggo oalát din healludit. Ráđdehus hukse sin politihka álggahansoahpamuša nala, mii fas čielgasit čujuha Sem-soahpamušii. Daid dokumeanttaid dárkilis lohkamiin sáhtta goitge gávdnat ollu sámipolitihka. Sáhtán čujuhit dasa mii álgui lea čállojuvvon.

Ovttasbargoráđdehusa politihkka bidjá olbmo guovddáži. Olbmos leat sihke ávnnaslaš ja vuoigŋalaš dárbbut, mat rievddadit olbmos olmui. Dálá servodagas leat hui ollu iešguđetlágan olggosbuktinvuogit, árvooainnut ja eallinoainnut, oskku ja ideologiija sajit. Ovttasbargoráđdehus áigu doaimmahit politihka mii suodjala vuoigavuoda ja árvvu lokte das mii lea earalágan ja jurddašit earaládje. Danne áigu Ovttasbargoráđdehus fievrredit kultur- ja diehtopolitihka mii oadjebassan dahká juohkehačča su iežas ja eará olbmuid kultuvrralaš iešdovddu dáfus.

Maid dies sáhttit oaidnit? Vuosttažettiin biddjo individa guovddáži. Seammás deattuhuvvo maid ahte olbmos lea vuoigatvuohta leat earaláganin, ja ahte dan earaláganvuođa galgá árvvus atnit. Dat mearkkaša maid ahte olbmo sámivuoha galgá árvvus adnojuvvot ja dohkkehuvvot, ja dieđusge muđui ge berrešii leat čielga ášši.

Namuhuvvon sitáhtta dáidá leat Sem-soahpamuša liberála vuoigŋa mielde, mas dohkkeheapmi deattuhuvvo.

Dás hálidan eambo siteret Sem-cealkámušas:

- *Šaddá dađistaga deataleabbo ahte juohkehaččas lea báikkálaš iešdovdu ja kultuvrralaš gullelašvuohta.*
- *Buorre skivla galgá gaskkustit kulturárbbi, buotbeallásašvuođa, árvvuid ja čehppodaga, muhto maid veahkehit mánáid máhttit, ja gálggaideaset atnit, ja sosiálaččat ovdánit.*

Ja loahpas:

- *Ovttasbargoráđdehus áigu ásahit kulturmuifoandda man vuodđun galgá leat priváhta ja almmolaš kapitála ovttasbargu nannet kulturmufo-suodjalanbargguid.*

Dieid cealkagiid gohčodan mun kultuvra- dahje árvokonservatiivalažžan. Ráđdehus áigu seailuhit báikkálaš iešdovddu ja kulturárbbi. Dan vuodul čuoččuhan ahte ráđdehusas lea nanu vuodđu sámi kultuvrra seailuheamis ja ovddideamis. Sem-soahpamušas oaidnit guokte árvvolaš dimenšuvnna mat leat sámipolitihka vuodđun:

1. Ovttaskas indiviida árvvus atnit, beroškeahhtá duogáži.

2. Dárbu várjalit ja gaskkustit kultuvrralaš ruohttasiid ja iešdovddu.

Dan sáhtta maid oaidnit dan njuolgo čujuhusas mii Sem-soahpamušas lea sámipolitihkkii. Das daddjo ná:

Sápmelaččat leat Norgga álgoálbmot. Álgoálbmoga iešvuhtii lea áibbas dárbbaslaš ahte sin eallinvuohki, kultuvra ja árvvut sáhttet seaillohuvvot, seammás go iešvuohta maid ovddiduvvo ja nuppástuvvá áiggi mielde.

Mun namuhin ovdalis daid meriid mat riikkaidgaskasaš soahpamušain leat sámipolitihka dáfus. Dan oktavuodas háldan čujuhit eurohpálaš lihttui guovllu- dahje unnitálbmotgielaid birra (Minoritehtagiellalihttui). Dan lihtu artihkkala 11 d vuodul lea Norggas geatnegasvuohta láchit dili nu ahte áigges áigái almmuhuvvojit sámegeiel áviissat. Go sámi áviissat Min Áigi ja Áššu almmuhuvvojit dássedit, de leat buoremuddui deavdán riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid. Dat geatnegasvuodat mat Norgga geatnegahttet Minoritehtagiellalihtus, leat goitge dego unnimusgáibádušat.

Sámegeiela seailuheamis ja ovddideamis lea deatalaš ahte mis leat eallinfámolaš sámegeiel áviissat. Ovttasbargoráđdehus áigu danne bisuhit ortnega mas stáhta juolluda njuolggodoarjagiid áviissaide ja čállošiid main lea heajos ekonomii ja gilvalanfápmu. Dasa guoská maid ahte mii gozihit earenoamážit sámi áviisadoaimma, ja láchit dili sámegeielat áviissaide.

Čálalaš sámegeiel ođđasiid almmuheamis leat rahpasan ođđa vejolašvuodát go internehttii leat čoahkkanan mediijat. Sámerádio siidduin leat čálalaš ođđasat sihke julev-, oarjel- ja davvisámegillii. P4 ruovttusiidduin leat maid davvisámegiel ođđasat. Ráđdehusa ovddasteaddjin áiggun leat várrogas bienasta bitnii stivret journalistalaš vuoruhemiid ja bargovugiid. Goitge čujuhan ođđa vejolašvuodaide sámegeiela dáfus radio/tv ja áviissaide čohkiidussii internehttas. NRK fierpmádaga bokte oaidná čállojuvvon sámegeielođđasiid maidá sámi boaittoheal báikkiin. Háldan ge fuomášuhttit ovttasbargovejolašvuoda gaskal sámi áviissaide ja sámi áibmomedija áviisačállošiid ja eará sámi čállošiid dáfus.

Háldan maid čujuhit Sem-soahpamuššii, ahte mii sámegeiela ovddideamis, háldit vuoruhit doarjut sámegeiel girjjiid almmuheami. Eará konkrehta doaimmat leat ee. ahte ráđdehus áigu doarjut sámi kultuvrra sámi dutkanberrasa nannemiin, sihke Romssa Universitehtas ja Sámi Allaskuvllas Guovdageainnus. Dien áššái boahit ruovttoluotta 2003` bušehta almmuheamis.

Romssa fylkkagiela

Háldan maid dás rámpot dan beroštumi maid Romssa fylkkagiela lea čájehan sámi áššiid ja sámi kultuvrra dáfus, ee. dán konferánssa lágidemiin. Fylkkagielddas lea ovddasvástáduš earret eará kultuvrii, oahpahussii ja dearvvašvuhtii, ja dan bokte lea sis maid ovddasvástáduš sámi kultuvrii ja sámi álbmogii.

Lea gal vuogas deattuhit dan mii Sem-soahpamušas čuožžu, ahte muhtun áiggi geahčen galgá „odda fylkkagiella“ árvvoštallojuvvot. Mii leat danne juo álgán odđasit árvvoštallat fylkkagiella doaimmaid. Jus ráđdehus mearrida rievdadit maidege das maid Stuoradiggi ovdal lea mearridan, de ferte ášši gieđahallat odđasis Stuoradikkis.

Goitge, daid doaimmaid bokte mat dál leat fylkkagiella, lea fylkkasgiella sihke ovddasvástáduš ja vejolašvuohta bargat sámi kultuvrrain ja sámi áššiiguin. Dan oktavuodas hálidan čujuhit ahte maidái báikkálaš ja guovllu orgánat galget doallat Norgga riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid álgoálbmot- ja unnitálbmotvuoigatvuodaid dáfus. Suohkanstivrra dahje fylkkadikki eanetlohku ii sáhte hilgut álbmotrievttalaš vuodđojurdagiid.

Fylkkaplánaid riikadási dohkkeheapmi lea leamaš Ráđdehusa stivrenreaidu fylkkasuohkana ektui sámipolitihka dáfus. Romssa fylkkaplána dáfus lean hui duhtavaš. Sámi bealli lea bures integrerejuvvon ja čalmmustahtton oba plánas, sihke fylkkaplána bajimus ulbmiliin, ja eará surggiin, nu go kultuvrra, giela, dearvvašvuođa- ja sosiálbálvalusaid, guolástusaid, lotnolasealáhusaid, duoji ja kulturmuittuid dáfus. Romssa fylkkasuohkana fylkkaplánabargu lea leamaš čuovvolanveara maidái earáide.

Loahpaheapmi

Mu viidáset bargui lea hui ávkkálaš johtit ráđdehuskantuvrraid olggobealde ja hupmat olbmuiguin, earret eará dan barggu ektui mii lea sámipolitihka lassidiedáhusa hábmemiin. Mun hálidan ahte buohkat galggaše beassat mitalit mii lea váimmu nalde. Danne lean giitevaš buot jurdagiid ja oaiviliid ovddas maid oaččun olbmuin.

Hálidan muittuhit ahte ii álohii leat son gii čuorvu alimusat dahje hupmá stuorimus sániiguin, guhte olaha guhkimussii. Mun ávžžuhan buot bealálaččaid álggos áššálaččat ja konstruktiiválaččat gulahallat, ovdal go šluppohiin dearpagohtet.

Nu go ovdal juo namuhin, de lean aitonammaduvvon stáhtačáli, ja leat oallugat geaiguin ovttasbarggan, ja mun in sáhte nu bearehaga lohpadusaid dahje konkrehta vástádušaid addit. Mu váldo áigumuššan dás lea leamaš guldalit mii dáppe daddjo, ja dasto áiggi mielde digaštallagoahtit eambo. Giitu dál dán hávvái.